

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1965

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ . 1965

Yıl: 1965

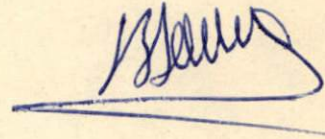
Cilt: XIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

Öğrencim
Şamil Dağcı'ya, Bekir Demirkol

18-10-1985

1965

İ Ç İ N D E K İ L E R

	Sayfa
Ord. Prof. Suut Kemal YETKİN : <i>A Survey of Turkish Painting</i>	1
Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU : <i>Din ve Toplum İlişkileri ve Dinî Gruplar</i>	13
Öğ. Gö. Osman KESKİOĞLU : <i>İsmail Gelenbevi ve Sübût-ı Hilâl Me- selesi</i>	21
Doçent Dr. Cavit SUNAR : <i>Namazdan Maksat Nedir?</i>	31
Doçent Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU : <i>Hicrî 5. / Milâdî XI inci Yüzyılda İs- lâmda Siyasî ve Dinî Durum</i>	39
Öğ. Gö. Osman KESKİOĞLU : <i>"Yeni İslâm Düşüncesi" Üzerine Bazı Görüşler</i>	45

B i b l i y o g r a f y a

Doçenç Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU : <i>Histoire de la Philosophie Islamique</i>	53
Doçent Dr. Yaşar KUTLUAY : <i>A History of Muslim Philosophy</i> . . .	57
As. Dr. Hikmet TANYU : <i>Konfüçyüs, Feylesof ve Din Kurucu</i> .	59
Prof. M. Tayyib OKİÇ : <i>Tunus'taki Manastır şehri Mezar Kıt- beleri</i>	65

DİN VE TOPLUM İLİŞKİLERİ

ve

DİNİ GRUPLAR

Prof. Dr. Mehmet TAPLAMACIOĞLU

Büyük tarihî medeniyetleri yapan toplumlardır. Toplumlar da sırası gelince, kendilerine has kültür çalışmaları ile bütünlenir ve örgütlenirler. Ne uygarlık nede toplum yalnız başına varlığını devam ettiremez. Tarihçinin medenî gelişmeyi yorumlama ve inceleme çabası, belirli bir uygarlığın taşıyıcısı olan toplum üzerindeki yapılacak sistematik bir araştırma ile kolaylaşabilir. Bu metot yardımıyla belirli bir tarihî grubu karakterize eden nitelikler hakkında bilgi edinilmiş ve aynı zamanda bütün toplumlarda ortaklaşa nitelikte olan yapıcı elemanlara alışılmış olacaktır. İnkâ İmparatorluğu, Mısır ve İsrail krallıkları gibi tarihi toplumlar sonsuz çeşitleriyle bir gruplar ve kurumlar yığını olarak görünürler. Bütün bunlar birleşmiş, kaynaşmış tek parça birer bütündürler. Durum yakından incelenirse, görünüşte basit olan bir topluluğun gerçekte ne kadar karmaşık ve karışık bir yapı ve karakterde olduğu kolayca anlaşılır. Her toplum geçici veya sürekli, örgütlü veya örgütsüz, tecanüslü veya tecanüssüz, büyük veya küçük çok sayıda grupları sinesinde barındırır. Bu gruplar kök, yapı ve amaçları bakımından farklı olabilirler. Bir kısmı tabii akrabalık bağları ile birleşmişlerdir. Başkaları serbest veya örgütlü cemiyet ve derneklerdir. Bunlar ortaklaşa bir tecrübenin bir araya getirdiği kimselerdir. Şüphecilerin en koyusu bile başlangıcını dinî kaynaklara borçlu olan veya davranışları dine dayanan toplumsal grup veya birliklerin varlıklarını kabul etmek zorunda kalmışlardır. Çoğu zaman dinî tecrübeden gelen tepki ve tepkilerle grubun bağlantısı artar ve kuvvetlenir. Bazan dinî kavram, tören ve eylemlerin evrimi dinî grubun arzu ve ihtiyaçlarına bağlı kalır. H.Hogbin son zamanlarda yayınlamış olduğu bir eserde dinin toplumsal ilişkileri empoze etmekten daha çok bu ilişkileri aksettirdiğini söylüyor. Bununla beraber aksettirme (yansıtma) eylemi zorlama yani empoze etmeyi bertaraf etmez. Her ne kadar çoğu zaman etnik, ve politik grubun (aile ,millet, Devlet) yapı ve karakteri dinî kavram ve eylemi yani inaç, tapınma ve törenleri tayin ederse de karizmatik kişiler (hidayete erenler) ve onları yakından izleyenler medeniyet tarihi yolu ile tipler üzerinde derin değişiklikler yapar ve hattâ toplum gruplarının yeni tiplerini meydana çıkarırlar.

Fizik ve kültür antropolojisi ile sosyoloji, toplumu yapan grupların tarihî gelişmesinin, mahiyetini ve çeşitli olduğunu göstermiştir. Her kesin üzerinde anlaşıldığı önemli bir bölümlemeye göre dinî gruplar, tabii ve kurucusu olan gruplar olarak ikiye ayrılır. Samî dinlerin tanınmış uzmanlarından biri olan Robertson Smith'e göre her insan kendi istek ve seçimi dışında sadece içinde doğma ve büyüme olayları sonucu bir tabii grubun üyesi olur. Bu kimse baba, oğul, kardeş, hemşire gibi ilişkilerden doğan tabii bağlardan vaz geçmek istese bile yine bunların etkisi altındadır. İlkel ve ileri seviyede gelişmiş bir uygarlık veya toplumda fertler, kendilerinden bağımlı bekleyen birlikleri kendi istekleri ile kurabilecekleri gibi önceden mevcut olanlarına sonradan da katılmış olabilirler. Tabii ve sonradan kurulmuş gruba karşı ferdin gösterdiği

bu iki türlü bağıllık yani dini ve tabii bağlar ya birbiriyle bağdaşabilir yahut her ikisi de tekeli kalabilir. Sonucu duruma, yeni gruba bağıllığı tayin eden sebebin dinî olduğu hallerde rastlanır.

TABİİ VE DİNİ TEŞKİLATIN AYNI OLMASI HALİ

(Özdeş gruplar)

Her toplum büyüklü küçüklü bir takım gruplardan kurulmuştur. Bunlardan bazıları Tabii birliklerdir, yani üyeleri kandaşlık, komşuluk ve arkadaşlık dolayısıyla birbirlerine bağlanmışlardır. Aile, klan ve kabile üyelerinin karşılıklı ilişkilerini biyolojik, fizik ve toplumsal etkenler tayin eder; köy, kasaba ve siteler halkı coğrafi etkenlerle birbirlerine bağlanmışlardır. Bu etkenler sosyolog için birer araştırma temelidir. Çeşitli uğraşma ve çalışmalar bu temele yeni kuvvetler katarak onu güçlü ve etkili kılarlar. Uygarlığın en ilkel basamaklarında bile besin arama, sığınak alet ve silah yapma, avlanma ve savaş gibi ortaklaşa çalışma ve ilgilenmeler tabii bir grubun üyelerini sıkıca birbirine bağlar. Kandaşlık guruplarındaki üyelerin gerçekten akraba olmaları veya kendilerini o gözle görmeleri veya başkalarına öyle görünmesi okadar önemli değildir. Tabii grubun etkinliğini artıran ek etkenler arasında en önemli ve bizim için özel bir ilgi konusu olanı, şüphesizki, din bağıdır. Gerçekte tabii bir grubun dinî tutumunu tayin eden iki etken vardır.

1 - Kutsal anlatan *kişisel bir tecrübe*

2 - Gelenek

Birinci etken çok güçlükle açıklanabilen bir temel veridir. Bunu, içinde yaşanan ortam, iklim ve diğer dış şartların yankısı saymak veya bu temel veriyi onların etkilerine yormak mümkün değildir. Dinî tecrübelerin neden bu kadar çeşit, ayrıntı ve ayrılıkları vardır sorusu bugüne kadar cevapsız kalmıştır. Ve ilerde de cevapsız kalacağı büyük bir ihtimal dahilindedir.

İkinci etken birinci etkenden daha oynak ve esnek olup değişmesi samıldığından daha kolaydır. Dinî gelenek ilkel bir uygarlık seviyesinde bile her vakit değişebilir ve gelişebilir. Psikolojik bakımdan olduğu kadar üyelerinin karakteristik dinî tecrübelerinin yarattığı şekil bakımından da bu iki etkenle, tabii grubun dinî tutumunu tayin eder. Akralar aynı efsaneleri anlatır, aynı törenleri yapar, aynı gelenekleri korur ve aynı tanrı yorumcusunun öğüt ve yönergelerini (Direktifini) dinler ve izlerler. Başka deyişle ortaklaşa din ve tapınma bütün anlamıyla yalnız ek bir bağ değil, grubun biyolojik nitelikte olmayan, çok güçlü ve önemli bir bağlanma ve kenetlenme aracıdır. Burada insanların maddî ve manevî ilgilenme ve uğraşmaları arasındaki ilişkileri tartışacak değiliz. Dinin kavram, eylem ve törenleri, tabii grubun tek parça ve tek düzen bir hale gelmesini sağlayan büyük ve belki de kesin sonuçlu bir kuvvet kaynağıdır. Akralılık grupları, toplumsal ve ekonomik birlikler olarak ta etüt edilmişlerdir. Fakat biz onların sadece dinî cephesi üzerinde duracağız.

Aynı tabii ve dinî bağları paylaşması dolayısıyla özdeş diye adlandırılan gruplar için örnekler bulmak güç değildir. Eski Romada ailenin koruyucu tanrıları (Lares familiaris) aile üyelerini topluca tapınmaya çağırırdı¹. Bir kandaşlık grubu dinî konusunu ve tapınma özelliklerini

¹ Roma dininde ruhanî varlıklar sınıfına Lares derlerdi. Bunlardan bir kısmı ölümlerin ruhları idi ve görevleri kötülük yapmaktan ibaretti. Bunlara Lares Compitales denirdi. Ayrıca evi koruyan Ata Ruhları vardı bunlarada, Lares familiares denirdi. Bu sonunculara ayrı belirtilen günlerinde ve evlenme sırasında Tören yapılır ve tapılırdı. Bu bölümlerimizdeki Ervahi habise ve Ervahi tayyibe (İyi ve kötü ruhlar) fikrine uyar. Fransızcadaki *Les esprits hostiles* ve *les esprits bienveillants* ayrımı böyle bir düşüncenin mahsülüdür.

yalnızca bir gruba (Klan, Aile) hasreder ve başka akraba birlikleri ile (Aynı klanın başka bir ailesi, aynı kabilenin başka klanları) bu nitelikleri paylaşmazsa o zaman *kapalı bir özdeş grupla* karşılaşılır. Tersine, dinin efsane, inanç, eylem, törensel yürüyüş ve dernekleri birbirinden ayrı iki kabilenin üyeleri tarafından paylaşılabilir ve tekeli bir durum arz etmeyebilir. Öte yandan tek bir kabilenin ayrı din törenleri ile muhtelif gruplara bölünmesi de mümkündür. Nerede Bu iki etkenin birleşmesi kabile sınırları içinde kalırsa orada toplumsal ve dinî gruplanmaların özdeşliği var demektir. Bu bölünmenin kabile sınırları içinde kalmadığı yerlerde ise başka bir prensip işe karışır ve orada siyasi önder dışında bir dinî öndere bağlılık duygusu kendiliğinden doğar. Bu ikinci tip gruplanmaya özgül dinî grup veya sırf dinî grup (*groupe spécifiquement religieux*) ve bazanda dinden doğan grup denir.

Sırf dinî grup yahut dinden doğan grup, özel bir gruplanma şekli olarak daha büyük bir toplumsal ve politik birlikte (kabile veya millet) yer alan veya birbirine benzemeyen etnik ve politik grup mensupları tarafından tutulan bir din olarak görünür. Muhtelif kabile ve ulusları içine alan evrensel dinler dinden doğan grupların en tipik örnekleridir. Bu türlü topluluklar, "Dinden doğan" gruplar başlığı altında toplanır. Fakat ilk konumuz üyeleri birbirine hem dinî hemde tabii bağlarla bağlanmış özdeş gruplar olacaktır. Gütülen amaca göre bu türlü toplumsal birlikler üç kategoriye ayrılırlar: akrabalığa dayanan kan grupları, komşuluğa dayanan yersel gruplar ve tabii ilgilere dayanan cemiyet ve dernekler².

Tabii ve özgür dinî gruplar şeklindeki bölümlenmenin kesin olarak bir kronolojik gelişmeyi ifade ettiği ileri sürülemez. Geniş anlamı ile evrensel nitelikteki dinlerin tarihte nisbeten daha sonra gelmiş olmalarına rağmen bu, böyledir. Özgül dinî grup veya dinden doğan gruplara ilkel toplumlarda rastlandığı gibi din ve topluma aynı şiddet ve kuvvetle bağlılık duyan uygarlıklara bugün de rastlanır. Mesela Yunan, Roma, İbrani, Kelt, Mısır, İran, Çin, ve Kristof Kolombun keşfinden önceki Amerikan uygarlıklarında aile hem dinî hemde toplumsal olan özdeş birliklerdi. Yunan, Asya, Eski Amerika ve Çin siteleri yine böyle dinî ve toplumsal birliklerdi. Eski İbrani, Mısır, Babilonya, Asur, Hitit, İran, Roma, Çin, Japon, Meksika ve Peru toplum ve uygarlıkları hem dinî hemde siyasi örgütlerdi. Bu toplumlar küçük kabile ve yersel birliklerden devlete kadar giden bir birleşme ve kaynaşma süreci ile meydana gelmişlerdir. Bu gelişme Hemen her durumda orjinal mahiyette bir sosyolojik teşkilatın şekil değiştirmesini gerektirmiştir. Dinî gelişmeler bu türlü gelişmelerle paralel gitmişti. Din ve toplum olaylarının karşılıklı ilişkileri, din sosyolojisinin önemli bir tartışma konusudur.

TABİİ GRUPLAR

KAN VE DİN TEMELLERİNE DAYANAN GRUPLAR:

A - Aile (Famille)

Aile tabii, hukukî, toplumsal ve dinî bağlara dayanan bir birliktir.

Tarihin çeşitli devirlerinde bu bağlardan bir kısmı daha kuvvetlenmiş veya daha zayıflamıştır. Kan bağı gerçek veya saymaca akrabalıkla ilgilidir.

Hukukî bağlar, ailenin dağılmasını önler ve onu güçlü kılar; Ailenin toplumsal yönü onun yönetimini kolaylaştırır, devamını sağlar, mertebeler düzenini kurar ve onu dışarıya karşı gürbüz ve tek parça bir birlik yapar. Bütün bunlara eklenen din bağı ise üstün değerler yardımıyla başka türlü gerçekleşmesi güç olan aile üyelerinin daha büyük ölçüde kaynaşma, anlaş-

² Bak Mehmet Taplamacıoğlu, Genel sosyoloji, Sh. 23-29. Bu gruplara, sözü geçen eserde sırasıyla biyolojik, coğrafi ve sosyolojik gruplar denilmektedir. Bunlar kan, komşuluk, iş gücü ve görev birliğine dayanırlar.

ma ve birleşmesini sağlar. Bu nitelikler sayesinde akrabalık alanı genişlemiş, Kamu düzeni sağlamlaşmış ve din bağı olağan üstü bir gelişme göstermiştir. Bu evrim ve devrimler ise ailenin niteliklerinde önemli sayılan değişmelere yol açmıştır. Bir yandan akrabalık sınırları darlaşmış, öte yandan ailedeki otorite devlete geçmiş ve son olarak aile din bağlarından ayrılarak lâikleşmiştir.

Aile kavramı tarih boyunca sürekli olarak değişmiştir. Aile ana soyu, Baba soyu, baba erki, ana erki merhalelerinden sonra babalık aile (Famille paternelle) sistemine varmış ve günümüzde dinî bağlardan da uzaklaşarak çağdaş aileyi meydana getirmiştir.

Aile de din sosyolojisi bakımından ilginç iki ana proplem vardır: Bunlardan biri baba ve ana erki bölümlenmesi, ötekisi büyük ve küçük aile ayırımıdır.

1 - Ana vaye baba erkine dayanan bölümlenmenin din bakımından büyük önemi vardır. şöyleki ana erkine bağlı sistemin geçerlikte olduğu yerde kadıf tanrılar tapınma konusu olur. Baba erkinin geçerlikte olduğu gruplarda ise erkek tanrılar revaçtadır. Dilimizde bu iki sistemle ilgili çeşitli deyimler kullanılmıştır. Ana erkine, anaşahlık veya maderşahî aile (familie matriarcale) ; baba erkinin ise, baba şahlık veya pederşahi aile (Famille patriarcale) deyimleri kullanılır. Giritte keşfedilen Miken Uygarlığında Ana erki, diğer uygarlıklarda ise genel olarak baba erki aileye rastlanır.

Bu iki sistem, tipik sonuçlar verir; mesela ana erkinin gerçeklikte olduğu grupta evlenen kocalar kendi ailelerinin hakimiyetinden çıkarak karılarının ailesine girer ve onun bir üyesi olurlar. Böylece akrabalık, miras ve soyadı meseleleri bu sonuca göre düzenlenir. Baba erkinin geçerlikte olduğu grupta ise evlenen bir kadın koca tarafından hakimiyetine geçer. Soyadı, miras ve aile oteritesi hep baba erki sistemi göz önünde bulundurularak düzenlenir. Ayrıca belirtmek gerekirken baba erkinde erkek, ana erkinde ise kız çocuklar rüchanlıdır.

Aile ocağında yapılan törenleri, baba erkine bağlı ailelerde baba, ana erkine bağlı olanlarda ana yönetir. Bunun gibi baba oğluna, ana kızıma bu törenlerin yönetimini öğretir.

Çağdaş aile baba erkine dayanan sistemden kaynağını alan bir tüzüğe kavuşarak babalık ve karı-koca sistemine varılmış, soyadı ve bazı konularda babanın Rüchanlı sayılması gibi hafif bir eşitsizlikle çözüm yolu bulunmuştur.

2- *Büyük küçük aile tipine gelince.* özellikle küçük aile tipinin çağdaş ihtiyaçları karşıladığı söylenebilir. Küçük ailede iki kuşak yani ana, baba ve çocuklardan ibaret bir birlik bahis konusudur. Çağdaş sanayileşme gerekleri, msekem darlığı, geçim sıkıntıları ve benzerleri bu sonucu doğurmuştur. Fakat küçük aile tipi tarih boyunca geçerlikte olan biricik aile tipi değildir. Büyük tarihî uygarlıklarda küçük aile tipi bir istisnadır. Daha çok kan bağına dayanan büyük aileler yüzyıllar boyunca devam etmiştir. günümüzde tersine, büyük aile bir istisnadır. Büyük aile, üye sayısı bakımından kalabalık olduğundan üretim, oterite ve din yönetimini sinesinde toplamakta idi. Bugün de bütün bu erkler devlete geçmiş olup aile dinî nitelikten sıyrılarak lâik bir statüye kavuşmuştur. Bu yönden bir çok devletler medeni nikâhı mecburî, dinî nikahı ise ihtiyarî kılmıştır.

Aile ve aile ocağı olan ev, çok tanrılı dinlerin geçerlikte olduğu gruplarda, içinde dinî tören ve tapınmaların yapıldığı yerlerdir. Üyeleri arasında kan bağına eklenen din birliği onları sıkıca birbirine kenetlemiştir. Din bağı diğer bağlardan çok daha güçlü, etkili ve dayanışmalıdır.

Varlığına inanılan tanrılar her vakit ailenin üstüne çıkmış ve çoğu zaman daha geniş topluluklara mal olmuştur. Fakat aile din törenlerinin merkezini teşkil eder. Bu kabilden olmak

üzere orada topluca yemekler yenir, adaklar adanır, dualar edilir; Günlük, aylık ve yıllık tören ve tapınmalar düzenlenir.

Aile ocağı olan evler zamanla önem kazanmıştır. Çünkü buraları törenlerin yapıldığı, kurbanların kesildiği, uluların gömüldüğü yerlerdir. Evin çeşitli semtleri özel birer dinî anlam taşır. Evi koruyan özel tanrılar vardır. Ev eşyası ve aile üyelerinden başka ev tanrıları da mahrem sayıldıklarından bir yerden başka yere göç eden kimseler *bu tanrıları* da birlikte götürür ve başkalarının eline düşmesini önlerlerdi Kısacası ev, çocuklarının doğduğu, evlenme törenlerinin yapıldığı, üyelerin öldüğü ve gömüldüğü yerlerdir, Bütün bu tabii olaylar birer dinî törenle kutlanırdı. Çocuklara ad koyma ve yetişkin gençlerin erginliğini onaylama bir takım törenlere yol açardı. Bütün sop için önemli hizmetleri görebilme müsaadesi anlamına gelen erdime töreni (Tekris âyini - Rites d' initiation) her vakit dinî bir nitelik taşır.

Bazı ilkel toplumlarda aile ölü ve ulularının ruhuna tapılır. Bunların iyiliklerini elde etmek ve kötülüklerini önlemek üzere yapılan eylemler aile dininin karakteristik örneklerini teşkil ederdi. Daha ilerlemiş toplumlarda ise atalara tapınma yer alır. Mitolojik tanrılar yanında atalara tapınma "Culte des ancêtres" eski uygarlıklarda da önemli bir yer tutar. Eski Peru, Japon, Çin ve benzeri uygarlıklarda bu türlü inanç ve tapınmalara rastlanmaktadır.

B. KLAN (Clan)

Klan toplum şekillerinin en küçüğüdür. Fizikte atom, biyolojide hücre ne ise sosyolojide de klan odur. ondan daha küçük olarak sürünün (horde) varlığı düşünülmekte ise de bugüne kadar böyle bir insan grubuna rastlanmamıştır. Bağımsız klan olduğu gibi Fratri veya kabileye bağla olarak da bulunur. Türkçede buna Sop denir.

Klan sözünün kökü Keltçeden gelir. Anlamı oğul olduğu halde İskoçyada kabile ve aileye mensububiyeti gösterir. Osmanlıca da Klan yerine semiye terimi kullanılırdı.

Klan kendilerini bitki, hayvan veya eşya ile aynı cevherden gelmiş sayan bir insan topluluğudur. Sözü geçen bitki hayvan ve eşyaya totem, bu totemle klan fertlerini birbirine bağlayan ve hepsinde müşterek olduğu sanılan cevhere MANA denir. Mana kutsal dir. Onda hem sevilen hem sayılan ve korkulan güç ve nitelikler vardır. Bu güce çarpıcı kuvvet anlamında TABU denir.

Klan bir çok bilginlerce incelenmiştir. Son zamanlarda ikinci elden olmakla beraber Dürkheim, Levy-Bruhl, Malinowsky, Westermarck ve Boas tarafından incelenmiştir.

Klanda yıkıcı bir iktisat sistemi, Yemiş toplama, kara ve deniz avcılığı yanında çok iptidai bir tarım sistemi geçerliktedir. Klan üyeleri dağınık yaşarlardı, Fakat toplantıları ritmik-tir; toplantılar ya yemiş toplama, av avlama veya iklim değişmesi sıralarında yahut sihrî ve dinî törenler sebebiyle olur. Bazan bu iki türlü sebep birleşir; üyeler hem yemiş toplar veya av avlar hemde dinî tören yaparlar; daha doğrusu bu uğraşlar dinî tören sayarlardı. Klanın bu türlü toplanma ve törenine mensek (Rituel) denir. Klan da yemiş toplama ve av avlama için bazı araçlar kullanılır ki bunlar üyelerden hiçbirine ait olmayıp klanın ortak malıdır.

Klanda üyeler birbirine eşittir. Sadece törenleri yöneten ve Mobung adı verilen bir ! aş vardır. Mobunglar ne grubun başı nede ayrı bir kişiliğe sahiptirler. Klanda yaş ve cins bakımından ilkel bir iş bölümü vardır. Kadınlar tarlalarda çalışır, erkekler savaşa alışırlar. İhtiyarlar törenleri düzenler, yönetim ve yargı işlerini yürütürler. Çocuklarla kadınlar Klanın kutsal işlerine giremezler. Ayrıca bir ihtiyarlar meclisi vardır. Klanda herşey dinî bir renge boyanmıştır. Kutsal olan şey hem totem hem onun timsali olan ŞURİNGA "Chouringa" hemde klan üyeleridir. Dinî törenler dört kısımdır: Verimlilik Töreni"Intichiuma", Komünyon töreni, erdime töreni "Rite d'initiation" veya tekris ayini ve savaştır.

Klanda ilgiç olan yön dış evlenme, kan kardeşliği ve potlaç gibi eylemlerin yine dinî bir renk taşımalarıdır¹.

Bu açıklamalardan anlaşılıyor ki Klan gerçek ve saymaca bir kan bağına dayandığı gibi totemizm denilen dinin taşıyıcısıdır. Bu niteliğiyle klan kan ve din bağına dayanan tabii bir gruptur.

KOMŞULUK GRUPLARINDA DİN

Köy ve Kentler:

Çok Tanrılı dinler yer ve bölgelere göre tanrı sayısını artırmak ve türlerini çoğaltmak eğilimindedir.

Mitolojide tanrıların görev, şekil ve özelliklerine göre bir sınıflama ve bölümlenme söz konusudur: Savaş tanrısı, barış tanrısı, adalet tanrısı, aşk tanrısı, bereket tanrısı ve benzerleri böyledir. Bunlar yanında birde yer ve bölgelere göre tanrıları sınıflama vardır. Burada iki şekil düşünülebilir: Ya ulusal nitelikte bir tanrının belirli bir yerde özel bir saygı ve prestij kazanması veya böyle bir grubun kendine has bir tanrısı olmasıdır. Meselâ bir şehrin koruyucu tanrısı, veya bir dağ ve pınar perisi bunlardandır. Yersel ve bölgesel tanrılara buralarda yaşayan gruplar büyük bir saygı gösterir, tapar, görüşür ve danışırlar.

Böylelikle yalnızca kan veya komşuluğa dayanan birlikler aynı zamanda din bağlarıyla da birbirlerine bağlanırlar. Tapınma ve törenleri ya birlik önderleri doğrudan doğruya yönetir, yahut bu görevi yerine getirmek için bir ruhban heyeti kurulur. Tören ve tapınmalar hep birlikte kutlanır. Eski dinlerde zaman zaman yersel birliklerce kutlanan bir takım tören, Sölen ve bayramlara rastlanır. Bunlar en ince ayrıntılarına varıncaya kadar düzenlenmiş ve tertiplenmiştir. Çocukların aileden çıkıp yersel gruplarda görev alması erdirmen töreni denilen özel bir takım eylemler sonunda gerçekleşir. gençler, ancak testlerini başarıp hemşerilik yemini ettikten sonra gruba üye olabilirler.

Max weber din sosyolojisi içinde şehir sosyolojisi başlığı altında bütün şehir ve Kentlerin taşradan gelen göçlerle kurulduğunu yazar. Şehir ve kentlere yapılan bu akının çeşitli nedenleri vardır. Bunlar o devirlerde şehir ve kentlerin kalın duvarlarının verdiği güven (Mal ve can emniyeti), sanayici ve tüccarlarla yapılması düşünülen alış veriş, tapınma ve tören kolaylığı diye özetlenebilir yeni göçmenler buraya çoğu zaman toplumsal şartlarını da birlikte getirirler. Şehir veya Kente gelen bir kimsenin aile veya klanına ve özellikle dini inancına bağlı kalması mümkündür. Bunun açık anlamı bu kimsenin din ve toplum şartlarını beraberinde getirmiş olmasıdır. Bu takdirde göçmenin gerçek hemşeriliği söz konusu değildir. Tersine bu kimse ana yurtta bağlı olduğu şartları burada devam ettirmektedir. Biricik fark yer değiştirmiş ve başkalarıyla bir araya gelmiş olmaktan ibarettir. Bu şekilde kurulan şehir veya kente, Weberin deyişiyle DOĞU TİPİ ŞEHİR veya kent derler. Bu gruplamanın birde Batı tipi vardır. Burada şehire göç edenlerin durumunda toplumsal ve dinî yönden değişiklikler olur göçmenler eski tanrı ve törenlerinden farklı bir site din ve törenlerine katılır ve mensup oldukları gruplarla mevcut bağlarını koparırlar. Böylece şehir veya kent, eşi ve benzeri bulunmayan yeni bir toplumsal nitelik taşır. Doğu tipi kentlerin belirgin örneği eski Peking şehri olduğu gibi, Batı tipi kentin örneği de Eski Girit ve Akdeniz kentlerinde görülür.

Şehir ve kente yerleşme, kişileri eskiden mensup olduğu grubun toplumsal ve dinî bağlarından kurtarır. Gerçekten şehir ve kente yerleşenler, eski grupların geleneksel bağlarından ve toprak köleliğinden kurtulur ve sıkı kuralların dar çerçevesinden çıkarlar. Bu arada es-

¹ Totemcilik hakkında daha fazla bilgi için din sosyolojisine giriş adlı eserimin 63-sahife ve devamına bakınız.

ki grupta geçerlikte olan din törenleriyle bağlı kalmıyarak gerek toplumsal gerek dinî gelenekler yerine göç ettikleri şehir veya kentin toplum şartlarına ve dinî törenlerine katılırlar. Bu açıklamalar, göç eden kimselerin daha önce bağlı buldukları grupla daha sonra katıldığı yersel grubun görüş, gelenek, görenek, din ve törenleri arasında büyük farklar olduğunu gösterir¹.

KANDAŞLIK VE KOMŞULUK ESASLARINA DAYANAN GRUPLARDA DİN

Kabile ve millet (Uruk ve Ulus)

Kabile, kan ve komşuluk bağına dayanan bir gruptur. Kabilenin de kendine has gelenekleri ve özel bir dinî inancı vardır. Genel olarak çok tanrılı dinlere kabile dinleri (Religions tribales) derler. Yine kan ve komşuluk temellerine dayanan ulusal dinler çok gelişmiş tören ve tapınmaların belirgin örneklerini verirler. Mesela eski Mısırdaki Ammon Re Mısırın ulusal ve hatta imparatorluk tanrısı idi. Amon Re ilk önce yalnızca Menfis (Memphis) Şehrinin tanrısı idi, sonra bütün Mısır devletinin tanrısı oldu. Asur, ilkin yalnız Asur şehrinin tanrısı iken sonra bütün Asur imparatorluğundaki tanrıların başı oldu. Burada önemli olan taraf bu tanrıların mensup oldukları ülke ve ulusun biricik tanrıları değil, fakat oradaki tanrılar topluluğunun başı olmalarıdır. Mekke sitesinde Lât, Uzza ve Menat diye bir çok tanrılar vardı. Fakat Allah (Putpe-restlik devrine ait bir deyim olarak) bütün panteonun başı idi. Bu tanrılar tanrısının ulus bütünüünün tanrısı olmak gibi üstün bir görevi vardı. O halde ulusal tanrının birinci niteliği mevcut tanrıların başı olması, İkinci niteliği ulus bütünüünün tanrısı sayılmasıdır. Meselâ Roma dini bir şehir dini idi. Roma bir İmparatorluk şeklinde genişledikten sonra Romaya bağlı Akdeniz şehirlerinde yersel tanrılar yanında Roma tanrıçası ve dini de tapmak ve törenlerde yer aldı. Bu yönden Roma, askeri, siyasi, hukuki bir birlik olduğu kadar dinî yönde kopmaz halkalardan ibaret bir bütündü.

SONUÇ

Dinin tabii bağlara dayanan çeşitli gruplarla ilişkileri incelendikten sonra sıra din ve toplumun gelişmesinde bu bağların arzettiği önem ve anlamı belirtmeye gelir. Dinî ve tabii, bağların birbirine girdiği, sarmaş dolaş olduğu gruplarda mevcut birleştirme gücüne işaret ettik. Toplumsal ve dinî etkenler tam uygun bir karışım yaptığı oranda bu birleşme tamdır. Bu takdirde grubu birleştiren toplumsal görevler yüksek değerlere karşı bir bağlılığın ifadesi gibidir. Kısacası, görevler yarı dinî bir anlam taşırlar. Burada mevcut bağları güçlü ve etkili kılan tören ve tapınmaya ancak bir adım mesafe kalmış demektir. Bununla beraber sosyolog, pozitivist okulun yaptığı gibi görünüşe aldanarak dinî tutum ve davranışları, toplumsal tutum ve davranışlarla aynı şey saymamalıdır. Aile, Klan veya kabile gibi gruplar gerçekte toplumsal ve dinî birer birlik olmak bakımından özdeş gruplardır. Fakat toplumsal ve dinî birliğin anlamı, hal ve zamana göre değişir. Aile birliği farazi dahi olsa bütün üyelerin hısımlığı inancına dayanır. Hukuk ve vecibeleri tesbit eden kurallar aile ortaklaşa yükümü duygusundan çıkar. Fakat temel ilke, ferdin fertle olan ilişkileridir. Din konusundaki fertler arasındaki ilişkiler ikinci derecede kalır. Üyelerin tanrılarıyla birleşme istekleri öyle önemli bir yer tutar ki asıl dinî birleşmenin gerçekleşme zeminini burada aramak lazım gelir. Bir grubun birlik ve beraberlik sağlaması hiçbir vakit statik bir süreç değildir. Önüne geçilmeyecek şey, durup dinlenmek bilme-

¹ Bak Hans Freyer, Din Sosyolojisi, Ankara 1964, sah. 44 ve devamı.

yen devamlı değişmelerdir. Grubun hayatı devamlı bir oluş ve değişme süreci içindedir. Dün hazırlanan şey bugün gerçekleşir ve yarını hazırlar. Özdeş grupların birbirlerine bağlanmaları dinamiktir. Bu bağlanmaların şiddeti zamanla yükselir veya düşer. Bundan dolayı toplumsal ve dinî etkenler her vakit tam denge halinde olmazlar. İçinde dinî ve toplumsal birleşmenin tamamlanmadığı grupları da sosyolog göz önünde bulundurmak zorundadır. Şüphesiz ki toplumun örgütlenme ve birleşme sürecini vasıflamak bir tarihinin işidir. O bugünkü dinî yükselişler karşısında diğer ortamlarda kültürün gerileme halinde olduğunu veya aksi halin vukua geldiğini anlayacaktır. Dini, toplumsal bir grubun bir görevi olarak görmek aldatıcı bir dış görünüşten başka bir şey değildir.

Toplumu, aşırı bir ferdiyetçi veya aşırı bir kolektivist açıdan ele almak zorunlu değildir. Bu kesimde ortaya konan malzeme ve olaylar bu tutumun doğruluğunu isbat eder. ferdi yönden aile, kabile ve yaş gurubu akraba olan veya akraba olduklarına inanan üye sayısının toplamıdır. kolektif bakımdan grup ayrımlaşmamış bir insan topluluğudur. Bu görüşlerden hiç biri doğru değildir. Çünkü aile kültüründe din sosyoloğu sıkıca birbirine bağlı baba, anne ve çocuklar veya diğer akrabalarından ibaret bir birliği inceler. Burada fert silinmiş değildir. Fakat grup içindeki durumu ile orantılı karakteristik bir rol almıştır. Öte yandan yalnızca gruptur ki, tecanüssüz yığınlardan ve diğer aile gruplarından farklı olan bir takım törenlerin yapılmasına zemin teşkil ederler. Burada yine dinamik bir açıdan fikir yürütülebilir. Din birliği olarak işleyen herhangi bir uygarlık toplum veya grupta ferdi gereklerle kolektif gerekler arasında bir denge kurulabilir. Fakat sonunda daha değişik bir seviyede kurulacak olan bu denge çok kolaylıkla bozulabilir veya yok edilebilir. Bu bakımdan grupta ferdin oynadığı rol ile toplum bütünü çerçevesinde gurubun oynadığı rolü gözlemek çok ilginç sonuçlar verir.